

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Բաղմավէպ», հոկտեմբեր և նոյեմբեր: Անընդհատ բարեփոխում է ա. Ղազարի ամսագիրը, չոր մասնագիտականից դառնալով զուտ գրական-գեղարուեստական: Խմբագրութիւնը յայտարարում է որ թողել է մի քանի անհատների (մասնագէտների) համար ամսագիր հրատարակելու միտքը և ուզում է ժողովրդական ընթերցանութեան օրգան դառնալ: Աջողութիւն ենք ցանկանում: Մի զուտ գեղարուեստական թերթի անհրաժեշտութիւնը մեզանում շատ նկատելի է: Ամեն ինչ ցոյց է տալիս որ Միթարեանները կարող են բաւարարութիւն տալ այդ պահանջին. պէտք է ցանկալ որ «Բաղմավէպը» շատ տարածուի, որպէս զի խմբագրութիւնը կարողանայ իրագործել իր միտքը: Գրական լօղումներից ուշադրութիւն են դրաւում շտախմակի հոշակատոր երգիչ Սասիանի «Փինգալի» թարգմանութիւնը, Լինչի «Armenia» գրքից կտորներ, Դանտէի «Աստուածալին կատակերգութիւնը» նոյեմբերի համարում վերջանում է Հայր Ալիշանի վերջին աշխատութիւնը—«Արշալոյս և Արեւելք լուսաւորութեան Հայոց», որի մէջ պատմւում է քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան: Սկսուել է և գիտական յօդուածների շարքը. առ այժմ տպուած են «Աշխարհածնութիւն» և «Ալլասերում»¹: Խմբագրական լօղումներից ուշադրութեան արժանի է նոյեմբերի համարում տպածը—«Մենք մեր թշնամին»²: Այդտեղ

ցոյց է տուած որ հայի առաջին և ամենաոխերիմ թշնամին հայն է: Դա նոր միտք չէ, յայտնուել է շատ անգամ այն օրից, երբ մեր մէջ սկսուեց իսկական, քննադատող հրատարակախօսութիւնը: Բայց մտքեր կան, որոնց պէտք է շարունակ կրկնել և «Բաղմավէպը» կրկնում է մի դառնութեամբ ու խնդրալիցութեամբ, որ պատիւ է բերում նրա խմբագրին: Ազգային մարմինը լափող անճոռնի պալարների դէմ չը կայ մի այլ միջոց, բացի անխնայ մերկացումներից, խիստ ազդող, այլոց բուժական զեղելից: Ուրախալի է, որ համարձակ քննադատական խօսքը տեղ է գտնում և մեր վանական գրականութեան մէջ: Բայց չենք կարող չը նկատել որ «Բաղմավէպի» խմբագիրը բաւական անփորձ և դիւրահաւան է: Այսպէս, հոկտեմբերի համարում Սունդուկեանցի, տ. Հրաչեայի հետ զետեղուած է Սարգսբեանցի պատկերը և մի փառաբանական կենսագրութիւն, որ առնուազն բէկլամի տպաւորութիւն է թողնում: Գնահատութեան մի յայտնի չափ է հարկաւոր. երբ գնահատութիւնը սանձարձակ ներքողի ձև է ստանում, այն ժամանակ նա կարող է միայն չարիք ստեղծել, որոհեաւ տափուկ միջակութիւններին շքեղ տիպոդոսների արժանացնելը ոչ միայն սրբապղծութիւն է, այլ և չարիք: Մենք չենք մեղադրում «Բաղմավէպի» խմբագրին, որ Անետիկից չէ կարող իմանալ թէ ով

ինչ է մեզանում: Դատապարտելին
այն աղբիւրն է, որ այնքան ման-
րամասն կենսագրական տեղեկու-
թիւններ է ուղարկել նրան, իչարը
գործ զննելով խմբագրութեան հա-
ւատով Sapiienti sat! Երկու խօսք
էլ Մկրտիչ Էմինի կենսագրութեան
մասին, որ տպուած է նոյեմբերի
համարում: Ինչպէս յայտնի է, Էմինը
իր հետազոտութիւնների մեծ մասը
գրել է առեւտրէն լեզուով: «Բազմա-
վէյի» յօդուածագիրը, իրաւացի
նկատելով որ այդ լեզուն ազգի
մեծամասնութեան անմատչելի է,
ցանկութիւն է յայտնում որ այդ հե-
տազոտութիւնները հայերէն թարգ-
մանուեն: Շատ լաւ միտք է: Բայց
սխալը այն է, որ յօդուածագիրը
այդ բանը սպասում է «Մուրճից»:
Էմինի և Պատկանեանի հետազոտու-
թիւնները այնքան շատ են, վաղուց
լոյս հանած, որ ոչ մի ամսագիր,
որքան էլ «ստուար կազմ» ունենայ
չէ կարող նրանց թարգմանութիւնը
տալ: «Մուրճը» ունի իր ծրագիրը.
և նրա ընթերցողները չեն կարող
զոհ լինել այդ տեսակ թարգմանու-
թիւններից: Աւելի լաւ չէ՞ր լինի,
եթէ թարգմանութիւնները կատար-
ուէին անկախ ամսագրերից, Էմի-
նը թողել է մի գումար, որով հրա-
տարակու՛ւ են նրա գրուածքները:
Թող այժմ էլ այդ գումարով թարգ-
մանութիւններ տան: Ահա այս
պահանջը թէ՛ բնական կը լինի,
թէ՛ արդարացի:

«Հանդէս Ամսօրեայ», սեպտեմ-
բեր, հոկտեմբեր-նոյեմբեր: Սեպ-
տեմբերի համարը նուիրուած է
Մխիթարեանների երկու հարիւր
ամեայ յօբելանին. մի շքեղ պատ-
կերազարդ հրատարակութիւն է դա՛
Վիեննայի Մխիթարեան վանքի
տեսարաններով և այն հանդիսաւոր
թափօրի պատկերներով, որ կատար-
ուել է Վիեննայում յօբելանի օրը:
Միաբանութեան նշանաւոր տարե-
նոյեմբեր, 1901.

Դարձը, ի միջի այլոց, շնորհաւորել
են Յրանց-Յովսէփ կայսրը, պապը,
Վիեննայի քաղաքապետն Լուէգէր,
Տրանսիլլանիայի հայ գաղթակա-
նութիւնները Յօբելեանի առթիւով
պիտի հրատարակուի «Ուսումնա-
սական հայ լեզու» անունով մի
մեծ աշխատութիւն, որ հեղինակել
է Միաբանութեան վախճանուած
անդամներից մէկը, Հ. Սպինեան:
Այդ գործը 50 տարուայ ուսումնա-
սիրութիւնների արդիւնք է և պի-
տի ներկայացնէ հայոց լեզուի ման-
րամասն պատմութիւնը: Բազմաթիւ
յանելումներով և ծանօթութիւննե-
րով այդ գործը հարստացրել է Հ.
Յ. Տաշեան, որ յայտնի է բազմաթիւ
ուսումնական հեղինակութիւններով:
— Հոկտեմբեր-նոյեմբեր միացած
համարի մէջ ուշադրութեան արժա-
նի են. «Ստոյ վանքը», ուր գտնում
ենք զերմանացի դոկտոր Բօրբախի
յօդուածից մի կտոր, որ զեղեցիկ
կերպով նկարագրում է մեր Թուրքի-
նեան թագաւորութեան ժամանակ
այնքան կարեւոր դեր կատարած
Հոսովկան: «Միաբանութեան Գրոց մէջ»
յօդուածը, հեղինակութիւն գր. Ս.
Վեբէրի, նորից մեզ տանում է Ու-
րարտեան շրջանը և ծանօթացնում
է այն՝ շատ հետաքրքրական հար-
ցի հետ թէ որտեղից եկան հայերը,
ինչպէս գրաւեցին Հայաստանի
բարձրաւանդակները և ինչ եղան
երկրի բնիկները, որոնք կոչուած են
Խալդեր: Նոյն այս համարում տըր-
ուած են Վիեննայի զեղեցիկ տե-
սարանները, որոնք նկարագրուած
են առանձին յօդուածի մէջ:

«Ուսման», գրական հանդէս,
սեպտեմբեր, երկրորդ գիրք: «Դրա-
կան» անուանել այս հանդէսը, որ
հրատարակում է Թիֆլիսում Գիւտա.
քահանայ Աղանեանը, շատ սխալ է:
Պէտք է անուանել նրան նախ և ա-
ռաջ «կղերական»: Մի զուտ գրա-
կան հանդէս հրատարակելու համար

հարկաւոր են չափութիւններ, որոնցից զուրկ է հրատարակիչ քահանան: Այսպէս, տարրական հասկացողութիւն է որ գրականութեան մէջ տեղ չը պիտի ունենայ պատկերը, մինչդեռ Գիւտ քահանան ամենից շատ այդ ճիւղն է սիրում և նրան է տեղ տալիս իր ժողովածուի մէջ: Պակաս չէ և տէրտէրական հրապարակաստութիւնը, տողորում, ի հարկէ, ամենաթուեղ կղերամոլութեամբ: Թէ ինչ հասկացողութիւն ունի ժողովածուի հրատարակիչը գրական հարցերի, ազատ քննադատութեան մասին, այդ ցոյց է տալիս ներկայ գրքում տպուած մի յօդուած: «Մուրճի» անցեալ համարներէից մէկում մի մատենախօսական յօդուած էր տպուած «Ֆարրարի քարոզների» առթիւ: Այդ տեղ այն միտքն էր յատնուած թէ աւելորդ էր այդ գրքի թարգմանութիւնը: Նկատողութիւնը կատաղութիւն պատճառեց նախ էջմիածնի «Արարատին», այժմ էլ նոյն վայնասունը բարձրացնում է նրա alter ego «Լուսին»: Սակայն ի՞նչ են ասում վայնասուն բարձրացնողները: Այն միայն, որ «Ֆարրարի քարոզները» թարգմանիչը պ. Ս. Մանդինեանցն է: Այսքանը բաւական է «Երեւելի մանկավարժի» կոչը երկրպագուներին համար, որ նրա թարգմանութեան մասին միայն փառաբանութիւններ գրուեն: Ուրիշ տեսակ վերաբերմունք չեն թող տալիս մեր կղերականները: Բաց զինք թէ պ. Մանդինեանը իսկ որ «Երեւելի մանկավարժ» է. ի՞նչ աղնջութիւն ունի այս ահադին մեծութիւնը մի թարգմանութեան հետ, որ մանկավարժութեան չէ վերաբերում, որ մի քարոզողիք է միայն և ուրիշ ոչինչ: Մի՞թէ լանջանք է ազատ քննադատութիւնը: Մի՞թէ ինկվիզիցիայի կրակներին պէտք է մատնել ամեն մի կարծիք, որ կղերականների այս կամ այն

կուռքի մեծութեան չէ համապատասխանում: Շատ տարօրինակ «գրական գործիչներ» են մեր տէրութիւններն ու վարդապետները: Իրանք փառաբանում են, իրանց մարդուն երկինք են բարձրացնում և կատաղում են, երբ մի ուրիշը համարձակում է իր առանձին, անկախ կարծիքն ունենալ: Դա կղերականութեան հին մեղքն է, և այժմեան ժամանակ, երբ ջարդուել, ոչնչացել են կղերականութեան եղջիրները, վերին աստիճանի ողորմելի, գերեզմանական է երևում նրա բարձրացած հարահրցը: Մենք կ'արհամարհենք այդ օրհասական աղմուկները: Այստեղ միայն արձանագրում ենք մի տղեղ փաստ, որ անպատուութիւն է մանաւանդ այն մարդկանց համար, որոնք հրապարակներում և տանիքների վրայ իրանց անուանում են Գրիգորի աշակերտներ: «Մուրճի» մատենախօսական յօդուածը գրական մի յօդուած է, նկատի ունի միայն և միմիայն գիրքը: «Արարատը» և «Լուսին» զուրա եկան գրական վաշխութեան կանոններից, հարցը անձնական դարձրին և սկսեցին տմենայն եռանդով զբաղուել յօդուածագրի անձնատրութեամբ: Այդ կողմից չափ ու սահման անցում մանաւանդ «Լուսինի» հրատարակիչը: Նա թող է տուել այսպիսի տողեր. «Հայ ժողովրդի նիւթական բարիքը միայն քարոզող մի այլ և կամ ո՞ր գիտէ նոյն Լիւն, 900 ոտբլու հաշիւ ունի տալու մի աղքատիկ վարժարանի»: Յօդուածը անտողարգիր է և պատասխանատուութիւնը ընկնում է Գիւտ քահանայի վրայ: Ուստի մենք էլ հրաւիրում ենք նրան պատասխանի. պահանջում ենք յայտնել թէ ի՞նչ են նշանակում այդ խօսքերը:

«Кавказий Вѣстник», նոյնիսկ երբ Աերջանում է պ. Բամանուկու

Վոլկոսի ուսումնարանական դործի զարգացումը XIX դարում յօդուածը Սլոյտի հայոց զպրոցների պատմութիւնը ներկայացրած է հետեւեալ կերպով Թոմարի առաջ եկեղեցական զպրոցների մասին, նա առում է. «նամենայն դէպս ժողովրդական լուսաւորութեան և օրթօդօքս հոգևոր իշխանութեան ներկայացուցիչների մէջ ժողովրդական զպրոցի վրայ ունենալիք ազդեցութեան շրջանը սրորշելու հարցը լուծում ստացաւ, գոնէ արտաքուստ, խաղաղ կերպով Բոլորովին ալղբան խաղաղ կերպով չէր որ վճռուց հայ-լուսաւորչական դասնութեան պատկանած եկեղեցական-ծխական զպրոցների հարցը: Մինչև 80-ական թուականների աւաջին կէսը հայոց եկեղեցական զպրոցները նոյնպէս ընդհանուր կերպով ենթարկուած էին Վոլկասի ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուին, բայց այդ բանը օրէնքով որոշուած էր շատ անորոշ և անճիշտ, իսկ իրապէս ոչ մի հսկողութիւն ուսումնարանական շրջանի կողմից գոյութիւն չունէր. հայ հոգևորականութիւնը համարեա կատարեալ անկախութիւն էր վայելում 1884 թուականի սկզբում այդ զպրոցների համար հրատարակուեցան նոր կանոններ, որոնք Բարձրագոյն հաստատութեան արժանացան 1884-ի փետրուարի 16-ին. այդ կանոններով թէև հայոց զըպրոցներին թողնուած էր նրանց նախկին անկախութիւնը այն մըտքով, որ նրանք պիտի պահպանէին և անմիջապէս ղեկավարուէին հայ հոգևորականութեան ձեռքով, բայց մի քանի կողմից այդ անկախութիւնը սահմանափակուեց նրանով, որ այդ զպրոցների կեանքի և գործունէութեան մէջ իրաւունք ունէին խառնուել Վոլկասի բարձր ուսումնարանական և նոյն իսկ ընդհանուր քաղաքացիական իշխանու-

թիւնները: Սլոյտի սահմանափակումների թուին էին պատկանում ուսումնարանական իշխանութեան իրաւունքը հսկելու զպրոցներում աւանդուող բոլոր աւարկաների աւանդման, բացի կրօնից. իրաւունք պահանջելու պարտաւորական ուսուցում առաջ լեզուի և Ռուսաստանի պատմութեան և աշխարհագրութեան, ուր այդ աւարկաները կալին, նոյնպէս անպատճառ առեսերէն լեզուով և այն ձեռնարկների վրայ, որոնք հաւանութիւն են գտած մինիստրութեան կամ գոնէ շրջանի հոգաբարձուի կողմից. վերջապէս ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուի և Վոլկասի կառավարչապետի իրաւունքը այդ զըպրոցների պարտօնատար անձանց ընդունելու և արձակելու գործի մէջ, եւ որովհետև հայ-հոգևորականութիւնը չը համակրեց այդ րեֆորմներին, ուստի այն ժամանակ գոյութիւն ունեցող բոլոր հայոց եկեղեցական զպրոցները, որոնք թիւը հասնում էր 200-ի, յայտարարուեցին փակուած. 1886 թուից հայոց հոգևորականութիւնը սկսում է նորից բաց անել այդ զպրոցները, որոնք 1883-ին բոլորովին հանուեցին ուսումնարանական շրջանի տարրական զպրոցների ցուցակից: 1887-ին այդ զպրոցների թիւը հասաւ 116-ի, իսկ 9 տարուց չետու, այսինքն 1896-ին, այդ թիւը արդէն 240 էր: 1896 թուին Վոլկասի պ. կառավարչապետը կարգադրեց, որ այդ բոլոր զպրոցները ջանձնուեն Վոլկասեան շրջանի ժողովրդական զպրոցների զիրեկցիւններին եւ որովհետև հայ հոգևորականութիւնը հրաժարուեց կատարել այդ կարգադրութիւնը, ուստի զըպրոցները նորից փակուած յայտարարուեցին և նրանց թիւը 240-ից իջաւ 28-ի: 1897 թուականի յունիսի 2-ին տեղի ունեցաւ նոր Բարձրագոյն հրաման, որ առանց րացա-

առթեան բոլոր հայ եկեղեցական-
ծխական դպրոցները լանձնուն
ժողովրդական դպրոցների դիրեկ-
ցիաներին, և նոյն տարին ֆացին
ընդամենը 5 եկեղեցական-ծխական
դպրոցներ, իսկ ֆացածները չը
վերանորոգեցին իրանց գործունէու-
թիւնը, 1898-ին նրանց թիւը աւե-
լացաւ, բայց առ այժմ նրանց ընդ-
հանուր քանակութիւնը դեռ էլի մեծ
չէ, ոչ աւել քան 36 դպրոց»:

Մխիթարեանների յօրելեանի ա-
ռիթով ամառգիրը սկսել էր տպա-
գրել Վիկտոր Լանգլուայի «Վենե-
տիկի ս. Ղազարի կղզու վանքը և
Հայաստանի ու նրա գրականութեան
համառօտ տեսութիւնը», որ թարգ-
մանել է պ. Սիպեագին: Այդ յօդ-
ուածը տպուեց ամառգրի երկու
նախընթաց համարներում և վեր-
ջանում է այս գրքում: Հանգուցեալ
անուանի հայագէտ Լանգլուան պատ-
մում է Մխիթարի կեանքը, Միա-
բանութեան պատմութիւնը և վեր-
ջում մի համառօտ ակնարկ գցելով
հայ ազգի անցեալի վրայ, բերում
է մեր հին մատնագիրների բաւա-
կան մանրամասն ցուցակը, հին մա-
տենագիրներից անմիջապէս անց-
նում է Մխիթարեաններին, ծանօ-
թացնում է նրանց գրականութեան
զանազան ճիւղերի հետ և մի քանի
խօսքով չիշատակում է նաև այն
գրական գործունէութիւնը, որ տե-
ղի է ունեցել Վենետիկից դուրս,
ուրիշ հայկական կենտրոններում:
Լանգլուան ոչինչ չէ խօսում մեր
նորագոյն, աշխարհիկ գրականու-
թեան մասին. նա ի նկատու ունի
միայն հին մատենագրութիւնը և
նոր գրական գործերից միայն նոյն-
պիսիները, որոնք վերաբերում են
հին գրականութեան: Ինքն ըստ ին-
քեան հասկանալի է, որ ֆրանսիա-
ցի գիտնականը մեծ համակրու-
թեամբ է խօսում Մխիթարեաննե-
րի մասին, որոնց գրական գործու-
նէութեան հաջգին նշանակութիւն

է տալիս: Վատ չէր լինի, եթէ Կ.
Պօլսի և ուսասհայ նեղօրտ հայ
կղերամաւնները, որոնք ֆանատիկո-
սութիւնից կուրացած ոչնչացնում
են Մխիթարեանների արած ծա-
ռայութիւնները, մի քիչ օրինակ
վերցնէին օտարազգի գիտնակա-
նից:

„Журналъ для всѣхъ“, նույն-
բեր: Հոկտեմբերին անգլո-տրանս-
վալեան պատերազմը մտաւ բրորդ
տարուայ մէջ: Այս առիթով ամ-
սագիրը ներկայ անօրինակ պատե-
րազմի համառօտ պատմութիւնն է
տալիս: Այո՛, անօրինակ պատերազմ
Մի բուռն երկրագործ ժողովուրդ ե-
րեք տարի դիմադրում է աշխարհի
վիթխարի պետութեան դէմ մի հե-
րոսութեամբ, որի նմանը շատ և
շատ հազուադիւս է համաշխարհային
պատմութեան մէջ: Դա սովորական
հերոսութիւնն չէ. հին Սպարտան
անգամ գունատում է բօէր ժողո-
վրդի առաջ, որի հերոսութիւնը,
որի հայրենասիրութիւնը ուղղակի
առասպելական, անհաւատալի բնա-
ւորութիւն ունի: Արդէն յոգնել է
Անգլիան, արդէն 1000 միլիօն ուր-
լուց աւել մի ահռելի գումար է
ծախսել այդ փոքրիկ երկրագործ
ժողովուրդը նոսահելու համար: Չեն
յոգնել միայն բէօրները. նրանք
դեռ կուտմ են, կուտմ են մի զար-
մանալի անձնուրացութեամբ և այս-
սօր էլ դեռ նոյնքան տոկուն ու
յամառ են, ինչպէս մի տարի ա-
ռաջ: Չը կայ մի բան, որ թուա-
ցնէ հրացանը կրծքին սեղմած բօէ-
րի բազուկը: Անգլիացիները քարու-
քանդ են արել նրա երկիրը, կրա-
կում են նրա ագարակները, բայց
բօէր գինուորի կրծքում չէ մա-
րում կռուելու, անվերջ, մինչև վեր-
ջին շունչը, մինչև արեան վերջին
կաթիլը կռուելու կրակոտ ցանկու-
թիւնը: Անգլիացիները բօէր կանանց
և երեխաներին քշել են, հաւաքել

բանականերում. այդտեղ հիանդութիւնները հնձում են անպաշտպան կանանց ու երեխաներին, բայց նրանց ամուսինները, նրանց հայրերը ցած չեն դնում զէնքը, չեն ընկճում, չեն չուսահատում: Մարդու սրտի այնքան հզօր հրամանատարն անկամ—ծնողական, ամուսնական սէրը խոնարհուած է հայրենիքի, ազատութեան սիրոյ առաջ, նրա զոհն է: Մեր մերկանտիլ, կծծի, շահամոլ ժամանակներում ո՞րտեղից յանկարծ երևան եկաւ մի այդպիսի հրաշալի ժողովուրդ: Նա չէ սազում մեր ժամանակներին, հէնց այդ պատճառով էլ մենակ ու անօգնական է մնացել. ոչ ոք մատը մատին չէ դիպցնում՝ այդ ժողովրդի դատը պաշտպանելու համար: Սիրում են միայն ակնատես լինել նրա քաջութիւններին և հիանալ: Այո՛, բօէրը հին, հերոսական ժամանակների մի բեկորն է, ինչ-որ հրաշքով մնացած մեր աշխարհի վրայ: Նրան վայել

էր ապրել Հոմերոսի ժամանակ, դառնալ հերոսական վիպասանութիւնների նիւթ: Այժմեան ժամանակ ոչ ոք չէ ոգևորում այդպիսի խենթ, անզուսպ հայրենասիրական հերոսութիւններով, այժմ հերոսութիւնը բօրասներում տիրելն է, ուրիշի սեփականութիւնը խլելը, առևտրական արկածախնդրութիւնները: Կարո՞ղ է աղքատ, երկրագործ բօէրը դատ վաստակել իր բարձր, անօրինակ հայրենասիրութեամբ: Երեք տարուայ կտիւ Ո՛վ գիտէ, զուցէ աշխարհը ականատես լինի և աւելի մեծ հրաշքի. զուցէ այդ երեք տարին կրկնապատկուի, բայց և այնպէս, ումի՛ն ինչ՞ որ Աֆրիկայի երկինքի տակ այդպիսի հրաշքներ են տեղի ունենում: Փոքր ազգերը նոյն իսկ այսպիսի մեծագործութիւններով չեն արժանանում մեծերի ուշադրութեան և օգնութեան, ի՞նչ պիտի լինի այնպիսիների՝ դրութիւնը, որոնց չէ տուած բօէրական հերոսութիւնը...